

พัฒนาการสร้างสรรค์ศิลปะภาพพิมพ์ด้วยรูปแบบและเนื้อหาจากศิลปะเด็ก

จตุพร เกิดพิบูลย์¹ และ ทวีรัตน์ พรหมรัตน์²

Development of creative printmaking from child's aesthetics expression and content

Jatuporn Kerdpiroon¹ and Thaveerat Promrat²

¹⁻² คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

¹⁻² Faculty of Architecture, Naresuan University

*Corresponding author E-mail address: jatupornk@nu.ac.th

received April 9, 2019

revised June 11, 2019

accepted June 14, 2019

บทคัดย่อ

การวิจัยสร้างสรรค์ พัฒนาการสร้างสรรค์ศิลปะภาพพิมพ์ด้วยรูปแบบและเนื้อหาจากศิลปะเด็ก มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษารูปแบบผลงานศิลปะเด็ก อายุ 7-9 ปี 2) พัฒนารูปแบบการสร้างสรรคศิลปะภาพพิมพ์ โดยการศึกษาผลงานศิลปะเด็ก ประกอบกับการศึกษาทฤษฎีพัฒนาการทางศิลปะเด็กของวิกเตอร์ โลเวนเฟลด์ เปรียบเทียบกับทฤษฎีสังเคราะห์ศิลปะเด็กของ โรดา เคลล็อก แล้วนำผลการสังเคราะห์ด้านรูปแบบและเนื้อหา มาพัฒนาสร้างสรรคผลงานศิลปะภาพพิมพ์ร่วมสมัยที่เป็น ลักษณะเฉพาะตนของผู้วิจัย จากการศึกษาพบว่า ด้านรูปแบบการแสดงออกทางศิลปะเด็ก มีพื้นฐานมาจากพัฒนาการทาง ร่างกายคือการใช้นิ้วมือและมือจับดินสอของเด็กขีดเขียนจุดและเส้น เพื่อวาดรูปทรงเรขาคณิตที่เรียบง่าย รูปทรงที่แสดงออก อย่างอิสระ ฉับพลัน ส่วนใหญ่รูปทรงวัตถุต่างๆ ที่เด็กสามารถวาดได้คือ ดวงอาทิตย์และคน วัตถุในภาพวาดของเด็กค่อนข้างจะ เป็นตัวแทนมากกว่าเป็นการเลียนแบบสิ่งต่าง ๆ ที่มาจากประสบการณ์การมองเห็นด้วยตา วัตถุจินตนาการที่เด็กวาดมักเป็นการ บอกเล่าโดยไม่มีหลักการออกแบบใด วัตถุส่วนใหญ่ดูลอยลอย หรือใช้เส้นฐานเป็นตัวกำหนดตำแหน่งวัตถุในภาพ ด้านเนื้อหา พบว่าขึ้นอยู่กับพัฒนาการด้านอารมณ์ ส่วนใหญ่มาจากประสบการณ์สิ่งแวดล้อมที่เด็กได้รับ รวมถึงบุคคลใกล้ชิด ดังนั้นรูปแบบ และเนื้อหาในศิลปะเด็กจึงมีความบริสุทธิ์ ชัดเจน รู้สึกเป็นสุขและเบิกบานใจทุกครั้งเมื่อได้ชม ซึ่งผลงานศิลปะเด็กอายุ 7-9 ปี เป็นขั้นสัญลักษณ์ ที่ผู้วิจัยสนใจเนื่องจากอยู่ในวัยเดียวกับลูกสาว ผลงานของลูกจึงเป็นแรงบันดาลใจ ลงพื้นที่ด้วยการเลือกกลุ่ม ตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง ใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เก็บข้อมูลผลงานศิลปะเด็กจากเพื่อนร่วมชั้นเรียนกับลูกสาวแล้วนำมา วิเคราะห์เปรียบเทียบกับทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง การพัฒนาสร้างสรรค์ศิลปะภาพพิมพ์ได้นำผลการสังเคราะห์ด้านรูปแบบศิลปะเด็ก เปรียบเทียบกับการสังเคราะห์กลวิธีเทคนิคศิลปะภาพพิมพ์ พบความคล้ายคือความเฉพาะตัวของการใช้เส้นอิสระฉับพลันใน ศิลปะเด็กสอดคล้องกับเทคนิคภาพพิมพ์ครั้งเดียว ที่มีการแสดงออกของเส้นที่รวดเร็ว ฉับไว ด้านเนื้อหาเป็นเรื่องราวสิ่งแวดล้อม รอบตัวผู้วิจัยและการทำกิจกรรมร่วมกันกับลูกสาว มาปรับประยุกต์พัฒนาสร้างสรรคผลงาน โดยใช้เทคนิคภาพพิมพ์ครั้งเดียว เพื่อสื่ออารมณ์ความสนุกสนานและความสุขต่อผู้ชม

คำสำคัญ: การสร้างสรรค์ ศิลปะภาพพิมพ์ รูปแบบ เนื้อหา ศิลปะเด็ก

ABSTRACT

The objectives of a creative research on the topic of development of creative printmaking from child's aesthetics expression and content are set to study the child's art artistic expression in their art works of the age between 7-9 years old and to develop a creative printmaking. By employment of the theories of Victor Lowenfeld and Rhoda Kellogg to analyze and synthesize child artistic expression and use the synthesized art form from child painting for developing individual expression style of the research in contemporary printmaking. This study found that child art expression generally base on their physical development of hands and fingers to handle a pencil which frequently use dots and lines to draw a simple geometric shape and

form with free and sudden expression. Oftentimes, the first object a child can draw is the sun and human. Objects in child paintings is rather a representative than an imitative of things from their visual experiences or imagination which the pictures are drawn with the will of narration without any determination of rules. Most of the objects float in the air and a baseline is used to determine the position. Content in a child painting depends on emotional development which mostly combines with their surrounding environment and people. Thus, the expression style and content in child art delivers the sense of purity and honesty, which makes the audiences always feel joyful and happy when viewing the artworks. Especially the symbolic stage of child art between 7-9 years old which is the period of interest to the researcher as the age ranges is close to the researcher's daughter. Data collection is done through the use of purposive random sampling and non-participation observation from daughter's classmates then analyze and synthesize it to compare with related theories. In the series of printmaking works, the researcher had synthesized the expression style of childhood artworks and compared side by side with the character of printmaking techniques to find similarity or linkage between them, specifically the use of free and sudden lines in child artworks and mono-print technique which emphasizes on fast, sudden and agile expression. The content of the new printmaking series were drawn from the surrounding environment and combine with experience from doing various activities which researcher has done together with daughters. Therefore, the combination of expression and content such as simple, fast, independent or undecorated of childhood artworks were reorganized into a new series of artwork through printmaking by mono-print techniques to deliver the sense of fun and happiness to the audiences.

Keyword: Creative, Printmaking, Form, Content, Child Art

บทนำ

ในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะทุกประเภท ศิลปินต้องมีแรงบันดาลใจอันก่อเกิดมาจากความประทับใจเป็นอันดับแรก ซึ่งอยู่ในใจของศิลปินในรูปของนามธรรม แล้วจึงแสดงออกซึ่งนามธรรมหรือความคิดผ่านทางการสร้างสรรค์ศิลปะปรากฏเป็นรูปธรรมคือผลงานศิลปะที่มองเห็นและสัมผัสได้ ทำให้ผู้ชมเกิดการรับรู้ รู้สึกได้ด้วยพลังทางอารมณ์ เป็นการสื่อสารด้วยภาษาภาพ ศิลปะเด็กก็เปรียบเสมือนภาษาภาพของเด็กที่สำคัญอย่างหนึ่ง เนื้อหาและรูปทรงที่เด็กวาด ส่วนใหญ่แสดงให้เห็นถึงสิ่งแวดล้อมรอบตัวเด็กที่เขามีความประทับใจและชื่นชอบ เช่น บ้าน ต้นไม้ บุคคลใกล้ชิด สัตว์เลี้ยง เป็นต้น เขาจึงวาดภาพของสิ่งที่อยู่ในใจออกมา เพราะเด็กเล็กแม้จะยังไม่สามารถเขียนตัวอักษรบอกเล่าเรื่องราวเป็นภาษาหนังสือได้ แต่เขาก็มีวิธีที่จะบอกเล่าสื่อสารด้วยภาษาภาพอันเป็นวิธีการที่เขาถนัดและชื่นชอบ จะสังเกตได้ว่าเด็ก ๆ ส่วนใหญ่มักชอบขีดเขียนตามผนังบ้าน บนพื้น โต๊ะ พื้นทราย ฯลฯ ซึ่งเป็นพฤติกรรมตามธรรมชาติของเขาที่ชอบขีดเขียนอยู่เสมอ แต่ในทางที่ดีขึ้นผู้ใหญ่ควรจัดหาวัสดุอุปกรณ์ทางศิลปะให้แก่เด็กไว้ในทุกบ้าน เพื่อเด็กจะได้ขีดเขียนให้ถูกที่และสามารถเก็บรวบรวมผลงานพัฒนาการทางศิลปะของเด็กไว้ได้อย่างเป็นขั้นตอน

การแสดงออกทางศิลปะของเด็กเป็นไปตามพัฒนาการตามวัยและพฤติกรรมตามธรรมชาติของเขา รวมถึงสติปัญญา การรับรู้ ความเข้าใจ และพื้นฐานการเลี้ยงดู ประกอบกับประสบการณ์สิ่งแวดล้อมที่เด็กได้รับย่อมมีอิทธิพลอย่างมากต่อการสร้างสรรค์ศิลปะของเด็ก ดังนั้นแม้ในช่วงวัยเดียวกัน เด็กแต่ละคนจึงอาจมีทักษะการแสดงออกทางศิลปะที่ไม่เท่ากัน แต่ลำดับขั้นของพัฒนาการทางศิลปะจะเหมือนกัน คือเป็นไปอย่างเป็นลำดับขั้นตอนที่แน่นอนและเหมือนกันทุกคนและทุกเชื้อชาติ คือเด็กทุกคนจะเริ่มจากการขีดเขียนเป็นเส้นขยุกขยิก สะเปะสะปะ ไม่มีทิศทางที่แน่นอนของเส้น ต่อมาจึงสามารถเริ่มบังคับขีดเขียนลากเส้นเป็นรูปวงกลมได้ เมื่อสามารถวาดวงกลม วงรีได้แล้ว ต่อไปเด็กก็จะสามารถวาดรูปทรงอื่น ๆ ได้ ตัวอย่างเช่น สีเหลี่ยม สามเหลี่ยม รูปทรงอิสระ ฯลฯ และขั้นตอนต่อไปเด็กก็จะนำเอารูปทรงง่ายๆ เหล่านั้นมาผสมผสานกันให้เป็นรูปทรงที่มีเนื้อหาตามที่ต้องการและพึงพอใจ ซึ่งหลังจากนี้ไปจะเป็นลำดับขั้นตอนพัฒนาการการแสดงออกทางศิลปะที่น่าสนใจและน่าค้นหาอย่างยิ่ง เพราะจะเริ่มเป็นรูปทรงอันเกิดจากความฝันและจินตนาการอันอิสระที่กว้างไกลไม่มีที่สิ้นสุด

ปุนณรัตน์ พิษณุไพบูลย์ (2547, น. 84) ได้กล่าวถึงการสร้างสรรค์ศิลปะของเด็กไว้ว่า เด็กสร้างสรรค์งานศิลปะขึ้นโดยอาศัยอารมณ์ความรู้สึกที่มีอยู่ในตัวเอง ประกอบกับการรับรู้สิ่งที่อยู่รอบตัวเด็ก งานศิลปะของเด็กจึงมิใช่สิ่งเสแสร้ง แต่เป็นการถ่ายทอดออกมาจากความรู้สึกนึกคิดที่บริสุทธิ์ในตัวเอง

ในการพัฒนาสร้างสรรค์ผลงานศิลปะภาพพิมพ์ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้รับแรงบันดาลใจมาจากผลงานศิลปะของลูกสาว ในช่วงอายุ 7-9 ปี แล้วขยายการศึกษาเพิ่มเติมโดยลงพื้นที่รวบรวมข้อมูลผลงานศิลปะเด็กจากเพื่อนร่วมชั้นเรียนกับลูกสาว เพื่อนำมาวิเคราะห์โดยการศึกษาและสังเคราะห์รูปแบบและเนื้อหาที่ปรากฏในการแสดงออกทางศิลปะเด็กในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้ทฤษฎีพัฒนาการทางศิลปะเด็กของวิกเตอร์ โลเวนเฟนด์ เปรียบเทียบกับทฤษฎีของโรดา เคลล็อก เพื่อให้ทราบถึงรูปทรง เนื้อหา และรูปแบบการแสดงออกทางศิลปะเด็ก เพื่อหาข้อสรุปแล้วเทียบเคียงกับการศึกษาผลงานศิลปะเด็กที่ได้รวบรวมมาจากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม พบว่าการวาดของเด็กมีเส้นที่ฉับพลัน รวดเร็วและอิสระเกิดเป็นรูปทรงเรียบง่ายที่มีพื้นฐานมาจากเรขาคณิตและจินตนาการ เชื่อมโยงกับการศึกษาและสังเคราะห์กลวิธีเทคนิคศิลปะภาพพิมพ์ร่วมกับประสบการณ์ของผู้วิจัยพบว่า กลวิธีเทคนิคภาพพิมพ์ครั้งเดียว (Mono-print) ซึ่งมีลักษณะเด่นคือความรวดเร็ว ฉับพลัน และคล่องตัว เป็นเทคนิคภาพพิมพ์ที่สอดคล้องและเชื่อมโยงกับรูปแบบและเนื้อหาจากศิลปะเด็กที่มีความอิสระ เรียบง่ายและฉับไว ผลการสังเคราะห์ทั้งสองศาสตร์นำมาสู่พัฒนาการสร้างสรรค์ศิลปะภาพพิมพ์ด้วยรูปแบบและเนื้อหาจากศิลปะเด็ก ซึ่งการวิจัยครั้งนี้มีประโยชน์ต่อผู้เกี่ยวข้องกับเด็ก ศิลปะเด็ก ศิลปะภาพพิมพ์และทัศนศิลป์ รวมถึงผู้สนใจทุกท่าน

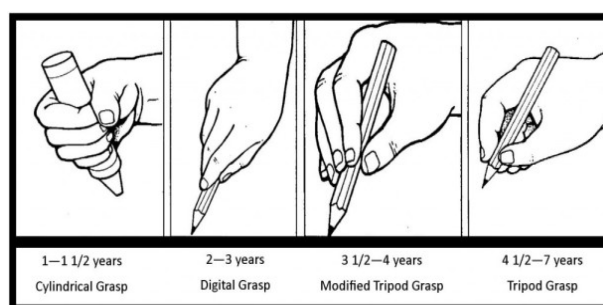
วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษารูปแบบผลงานศิลปะเด็ก ในช่วงอายุ 7-9 ปี
2. ศึกษาและพัฒนารูปแบบการสร้างสรรคศิลปะภาพพิมพ์

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง พัฒนาการสร้างสรรค์ศิลปะภาพพิมพ์ด้วยรูปแบบและเนื้อหาจากศิลปะเด็ก เป็นการวิจัยเชิงสร้างสรรค์โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัย คือการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัย จึงได้ออกแบบวิธีการดำเนินงานวิจัยดังนี้ 1. การศึกษาและสังเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสาร 2. การลงพื้นที่ โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Random Sampling) ใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมต่อผลงานศิลปะเด็ก (Non-participation observation) 3. พัฒนารูปแบบการสร้างสรรคศิลปะภาพพิมพ์

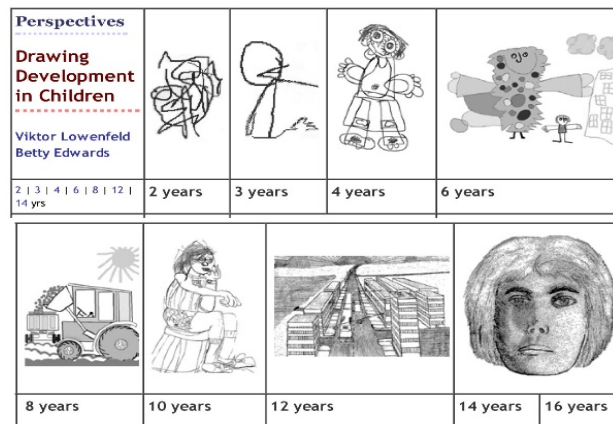
การแสดงออกทางศิลปะของเด็ก

ภาพ 1 แสดงลักษณะการจับดินสอของเด็กในแต่ละช่วงวัย
ที่มา : <https://plasticenglish.wordpress.com>

ลักษณะการจับดินสอของเด็กที่ส่งผลต่อลักษณะของรูปทรงที่แสดงออกในผลงานศิลปะ โดยการจับดินสอในขั้นช่วงวัย 1 ถึง 1 ปีครึ่ง จะมีลักษณะการจับที่ใช้ทั้งอุ้งมือกำดินสอไว้นั่นเอง ดังนั้นการบังคับดินสอจึงมีผลให้เส้นที่ขีดเขียนยังไม่มั่นคงสม่ำเสมอ เส้นที่ปรากฏจึงดูสะเปะสะปะ ไร้ทิศทาง การจับดินสอของเด็กช่วงวัย 2 ถึง 3 ปี มีลักษณะของการใช้นิ้วชี้และนิ้วโป้งควบคุมดินสอในส่วนปลายที่ขีดเขียน ทำให้สามารถลากเส้นได้ยาวและมีการบังคับทิศทางได้มากขึ้น เด็กบางคนสามารถเขียนรูปทรงลักษณะเป็นวงกลมได้ในช่วงเวลานี้ ต่อมาในช่วงวัย 3 ปีครึ่ง ถึง 4 ปี ลักษณะการจับดินสอของเด็กจะเริ่มถูกต้องมากขึ้น มีการใช้นิ้วมือบังคับดินสอ สามารถควบคุมทิศทางและการเคลื่อนไหวของเส้นได้ดี จึงสามารถนำเส้นมาประกอบกันจนเกิดเป็นรูปทรงง่ายๆ ที่ไม่ซับซ้อนได้ และออกแบบรูปทรงต่าง ๆ ให้เป็นไปตามความพอใจได้ ต่อมาลักษณะการจับดินสอของเด็กในช่วงวัย 4 ปีครึ่ง ถึง 7 ปี จะเป็นไปแบบสัมพันธ์กับสรีระของข้อมือและนิ้วมือในการจับดินสอ การวาดภาพจึงสามารถกำหนดทิศทาง ควบคุมเส้นได้

อย่างมีความมั่นคงสม่ำเสมอมากขึ้น และสามารถวาดออกแบบรูปทรงได้ตรงตามจินตนาการที่ต้องการและหลากหลายมากยิ่งขึ้นด้วย

ภาพ 2 แสดงพัฒนาการทางศิลปะเด็กของวิกเตอร์ โลเวนเฟลด์
ที่มา: <http://lawilcoxsculptor.blogspot.com>

ทฤษฎีพัฒนาการทางศิลปะเด็ก (Creative and Mental Growth) ของวิกเตอร์ โลเวนเฟลด์ (Victor Lowenfeld)

จากการศึกษาทฤษฎีพัฒนาการแสดงออกทางศิลปะเด็ก ของวิกเตอร์ โลเวนเฟลด์ พบว่า การแสดงออกทางศิลปะเด็กเล็กสามารถแบ่งออกได้เป็นขั้นตอนดังนี้ Scribbling Stage, Pre-schematic Stage, Schematic Stage ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ขั้นขีดเขียน (Scribbling stage 2-4 ปี) คือการเขียนหรือขีดเขียนที่ปรากฏเป็นเส้นแบบสับสน สะเปะสะปะ ลักษณะการขีดเขียนจะเป็นเส้นยุ่งๆ บางตำแหน่งของเส้นมีการขีดซ้ำๆ ไปมา โดยการขีดเขียนนี้เป็นไปอย่างปราศจากการควบคุม ทั้งนี้เนื่องมาจากการประสานงานของกล้ามเนื้อ และความสัมพันธ์กับสายตายังไม่ดีนัก เส้นที่ขีดเขียนยังไม่แสดงลักษณะรูปทรงใดออกมา สัตยา สายเชื้อ (2541) ได้กล่าวไว้ว่าเป็นการขีดเขียนอย่างไม่มีความหมาย พอจับดินสอได้ก็จะลากไปบนกระดาษตามใจชอบ โดยไม่มีการบังคับการเคลื่อนไหวของมือ และเมื่อการขีดเขียนไปอย่างไม่มีมีความหมายจึงเป็นการแสดงออกอย่างอิสระ ซึ่งศรีเรือน แก้วกังวาน (2549) ได้กล่าวไว้ว่า เด็กในขั้นขีดเขียนจะกำหนดรูปทรงได้ยังไม่สมบูรณ์ แต่ต่อมาจะดูเป็นรูปทรงยิ่งขึ้น ใกล้ความจริงไปทุกที เริ่มจากมองไม่เห็นรูปทรงอะไรเลย แล้วพัฒนาเป็นรูปวงกลม สี่เหลี่ยม วงรี สามเหลี่ยม สี่เหลี่ยม ทแยงมุม ฯลฯ ดังนั้นหลังจากที่เด็กขีดเขียนเข้าไปซ้ำมา สักระยะหนึ่งแล้ว ในตอนท้ายสุดของขั้นขีดเขียนนี้เด็กก็จะเริ่มเขียนวงกลมและตามมาด้วยรูปทรงอื่นๆ ได้ในที่สุด สรุปว่าเส้นที่ขีดเขียนจึงเป็นไปโดยธรรมชาติ เป็นเส้นที่อิสระ ไร้การควบคุม

2. ขั้นก่อนสัญลักษณ์ (Pre-schematic Stage 4-7 ปี) ขั้นต่อไปของช่วงนี้มีความหมายไม่มากนักน้อยในแง่ที่เป็นรูปธรรม เด็กจะเริ่มมีบางอย่างที่เฉพาะเจาะจงอยู่ในใจ นี่เป็นช่วงเริ่มต้นของการใช้สัญลักษณ์ รูปที่เด็กโปรดปรานมากที่สุดรูปแรก คือรูปคนที่ต้องอาศัยการวาดเส้นที่ถูกต้องพอสมควร (เทวี ปราสาท, 2546) ซึ่งสอดคล้องกับสัตยา สายเชื้อ (2541) ได้กล่าวไว้ว่าเด็กต้องสร้างเส้นต่าง ๆ ขึ้นเป็นสัญลักษณ์แทนของจริง และความรู้สึนึกคิดที่ต้องการแสดงออก เส้นต่าง ๆ ดังกล่าวที่ใช้เป็นสัญลักษณ์แห่งการแสดงออกของเด็กวัยนี้ ถ้าแยกออกจากกันแล้วจะไร้ความหมาย เช่น ในการวาดรูปคน รูปวงกลมหมายถึงหัวรูปไข่หมายถึงตัว รวมทั้งเส้นอื่น ๆ ที่ ประกอบเป็นรูปคน ถ้าแยกเส้นเหล่านี้ออกจากกันแล้ว รูปคนดังกล่าวก็จะไม่เกิดขึ้น เป็นที่น่าสังเกตว่า เด็กในวัย 4-7 ปี ชอบวาดรูปคนมากที่สุด การที่เด็กวาดรูปคนขึ้น ก็เพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการแสดงออกของตนกับความจริงเท่านั้นดังนั้นขั้นนี้เด็กจะเริ่มวาดภาพเพื่อสื่อความหมายของสิ่งที่อยู่ในใจ ภาพวาดของเด็กช่วงวัยนี้ส่วนใหญ่จะเริ่มด้วยการขีดเขียนสัญลักษณ์เป็นตัวแทนคน อาจเป็นคนยืนเดี่ยว ๆ หรือภาพคนสองคน เช่น ตัวเด็กเอง พ่อแม่หรือตัวเด็กกับแม่หรือพ่อ ตัวเด็กกับน้องหรือพี่ เป็นต้น เด็กวัยนี้ยังไม่คำนึงถึงความสัมพันธ์ของส่วนต่าง ๆ ในสิ่งแวดล้อม เมื่อเด็กเริ่มมีความเข้าใจและมีประสบการณ์ว่าตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อม เมื่อนั้นเราจะมองเห็นส่วนประกอบอื่นๆ ในภาพวาดของเด็ก แต่ในขั้นเริ่มใช้สัญลักษณ์นี้เด็กบางคนก็สามารถวาดรูปทรงง่ายๆ เช่น ดวงอาทิตย์ บ้าน ต้นไม้ ฯลฯ ได้แล้ว โดยเด็กจะสนใจในรูปทรงเรขาคณิตที่นำมาวาดภาพมากขึ้น

3. ขั้นสัญลักษณ์ (Schematic Stage 7-9 ปี) ในที่สุดเด็กจะค่อยๆค้นพบความเชื่อมโยงระหว่างสัญลักษณ์และเริ่มโยงมันเข้ากับความคิดได้ เมื่อเด็กเริ่มวาดรูปโดยมีสิ่งนี้เป็นพื้นฐาน รูปของเขาก็จะเริ่มมีรูปทรงหรือสัญลักษณ์ที่ผิดแผกแตกต่างกันออกไป ตอนนี้สัญลักษณ์แต่ละอย่างจะมีความสอดคล้องกับรูปภาพทั้งหมด มันจะเชื่อมโยงสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ตอนนี้พื้นหลังของภาพก็จะถูกระบายสีด้วย ถ้าในภาพนั้นมีรูปคน มันก็จะไม่ลอยอยู่กลางแผ่นกระดาษ แต่จะอยู่บนส่วนที่เป็นพื้นดินพร้อมกับสีที่สัมพันธ์กับธรรมชาติของพื้นดินที่คนคนนั้นยืนอยู่ (เทวี ปราสาท, 2546)

ดังนั้นการแสดงออกทางศิลปะเด็กในขั้นนี้ จึงมาจากตัวตนภายในของเด็กและมาจากส่วนที่เป็นความรู้ความเข้าใจของเด็กที่มีต่อสิ่งแวดล้อม ช่วงวัยนี้เด็กมีการสังเกตมากขึ้นและละเอียดขึ้น สัญลักษณ์ที่เขียนจึงเริ่มมีรายละเอียดมากขึ้น ลึกซึ้งขึ้นด้วยและมีเค้าโครงของความจริงหรือใกล้เคียงความจริง เด็กจะใช้การแสดงออกด้วยรูปทรงง่ายๆ คือรูปทรงเรขาคณิตนำมาประกอบผสมกัน โดยการมองสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เป็นโครงสร้างใหญ่ โครงสร้างรวมๆ โดยลักษณะเด่นชัดของการแสดงออกทางศิลปะในขั้นสัญลักษณ์ขั้นนี้ คือเด็กจะมีการใช้เส้นฐาน (Base-Line) เพื่อรองรับรูปคน บ้าน ต้นไม้ และสิ่งของต่าง ๆ ที่เด็กเขียน มีการจัดวางทุกสิ่งบนเส้นฐานเพื่อให้สอดคล้องกัน ซึ่งขั้นที่ขีดเขียนให้คล้ายของจริงและความเป็นจริง เด็กจะมีอายุประมาณ 7-9 ปี เด็กระดับนี้จะสร้างแนวความคิดต่อสิ่งแวดล้อมอย่างเด่นชัด มีความมั่นใจในการแสดงออกโดยใช้สิ่งแวดล้อมเป็นพื้นฐาน และสรุปออกมาเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนตามที่เด็กเข้าใจ การแสดงออกจะเป็นรูปง่ายทำนองรูปทรงเรขาคณิต เด็กจะระบายนึกคิดกระตือรือร้น และเชื่อมั่นตนเอง สิ่งที่เห็นได้ชัดในการแสดงออกของเด็กคือ เปลี่ยนแปลงรูปสัญลักษณ์ตลอดเวลา เน้นส่วนที่เห็นว่าสำคัญจนเกินความจริง ส่วนที่เห็นว่าไม่สำคัญจะถูกกลืน และตัดทอนไป เด็กระดับนี้จะเริ่มแสดงพื้นฐานอันสืบเนื่องมาจากอิทธิพลสิ่งแวดล้อมที่เด็กเริ่มรับเข้ามา

ตาราง 1 แสดงการสังเคราะห์การแสดงออกทางศิลปะเด็กตามทฤษฎีของวิกเตอร์ โลเวนเฟลด์

Scribbling Stage (2-4 ปี)	Pre-schematic Stage (4-7 ปี)	Schematic Stage (7-9 ปี)

ที่มา : จตุพร เกิดพิบูลย์, 2562

จากตาราง 1 แสดงให้เห็นลำดับขั้นตอนการแสดงออกทางศิลปะเด็กโดยแบ่งตามช่วงอายุได้แก่ขั้นขีดเขียน (Scribbling Stage) (2-4 ปี) เป็นเส้นขยุกขยิก ยุ่งเหยิง ต่อมาขั้นก่อนสัญลักษณ์ (Pre-schematic Stage) (4-7 ปี) เริ่มวาดเป็นรูปทรง และขั้นสัญลักษณ์ (Schematic Stage) (7-9 ปี) วาดแสดงเรื่องราวใกล้เคียงตัวได้

การศึกษาผลงานศิลปะเด็กช่วงอายุ 7-9 ปี (ขั้นสัญลักษณ์)

ภาพ 3 แสดงผลงานศิลปะเด็กช่วงอายุ 7-9 ปี ขั้นสัญลักษณ์
ที่มา: จตุพร เกิดพิบูลย์, 2562

จากการศึกษาผลงานศิลปะเด็กเด็กช่วงอายุ 7-9 ปี ซึ่งจัดอยู่ในขั้นสัญลักษณ์ พบว่าส่วนใหญ่เด็กชอบเขียนรูปคนที่มีใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส หน้าหน้าเข้าหาผู้ชม โดยมีสิ่งแวดล้อมอยู่รอบตัวคนซึ่งวัตถุมีความสัมพันธ์กัน รูปคนที่เด็กวาดจะเป็นไปในลักษณะการตัดทอน เสื้อผ้า ทรงผมที่เขียนบ่งบอกเพศชายหญิงชัดเจน ใช้เส้นฐานกำหนดตำแหน่งวัตถุในภาพ พบการเขียนภาพแบบโปร่งใส (x-ray) เด็กจะมองรูปทรงต่าง ๆ เป็นโครงสร้างรวมๆ ไม่เน้นรายละเอียด ลักษณะเส้นที่ใช้เป็นเส้นที่ลากครึ่งเดียว แสดงเส้นที่อิสระและฉับพลัน เนื้อหาในภาพเป็นประสบการณ์สิ่งแวดล้อมที่เด็กได้รับในชีวิตประจำวันผสมกับการจินตนาการ

ทฤษฎีการสังเคราะห์ศิลปะเด็ก (Analyzing Children's Art) ของโรดา เคลล็อก (Rhoda Kellogg)

จากการศึกษาทฤษฎีของโรดา เคลล็อก พบว่าพัฒนาการทางศิลปะของเด็กเล็กตั้งแต่ช่วงอายุ 2-6 ปี สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้ Scribble Stage, Early Pictorial Stage, Pictorial Stage

- 1. Scribble Stage (ประมาณ 2-3 ปี)** คือขั้นขีดเขียน การขีดเขียนโดยสะเปะสะปะ ไร้ทิศทางกำหนด เป็นการเริ่มต้นการสร้างงานศิลปะ เด็กจะแสดงออกโดยการลากเส้นไปมาลงบนกระดาษ พื้นทรายหรือวัสดุอื่นๆ ที่สามารถขีดเขียนได้ ซึ่งการขีดเขียนนี้จะ เป็นไปตามธรรมชาติและตามความพอใจ เมื่อเด็กเติบโตขึ้นก็จะใช้เส้นขีดเขียนนี้สร้างเป็นรูปสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ง่ายๆ ก่อน เช่น ใบหน้าคน ดวงอาทิตย์ ก้อนเมฆ ต้นไม้ ฯลฯ
- 2. Early Pictorial Stage (ประมาณ 3-4-5 ปี)** คือขั้นเริ่มสัญลักษณ์ หรือขั้นการแสดงเป็นภาพระยะต้น ในขั้นการแสดงเป็นภาพง่ายๆ เด็กไม่ค่อยนึกถึงสิ่งที่ตัวเองวาดนัก มักจะวาดภาพในสิ่งที่ตัวเองพอใจ คือพอใจอะไร อย่างไร ก็วาดอย่างนั้น เมื่อเด็กวาดรูปคนเป็นครั้งแรก จะรู้สึกแปลกในสายตาผู้ใหญ่ ส่วนของลำตัวจะกลมๆ คล้ายลูกบอล ส่วนแขนอ้วนยื่นออกมาจากหัว เมื่อเด็กวาดรูปเหล่านี้เด็กไม่ได้ระวังและสำนึกกับรูปที่ตัวเองวาดว่าเป็นรูปคนหรือเปล่า แต่เป็นการแสดงความคิดสร้างสรรค์ของเด็ก ซึ่งความจริงอาจเป็นรูปสัตว์ก็ได้ เด็กไม่ได้วาดสิ่งต่างๆ ตามลักษณะที่เขามองเห็น หากแต่จะเขียนไปในแบบที่เขาเรียนรู้ (ประภัสสร นิยมธรรม, 2522, น. 3) ซึ่งถ้าผู้ใหญ่มองดูรูปคนที่เด็กวาด ก็จะดูแปลกออกไป เพราะบางทีหูก็ไปอยู่บนหัว แขนและขาที่อาจจะออกมาจากหัวเลย ซึ่งเด็กระยะนี้ เริ่มเขียนภาพที่ดูแล้วเห็นเป็นเรื่องราวได้แล้ว เริ่มรู้จักออกแบบโครงสร้างอย่างง่ายๆ โดยเอารูปทรง 2 แบบมารวมด้วยกันเป็นรูปทรงใหม่ เช่น เขียนรูปวงกลมใส่ในรูปสี่เหลี่ยม หรือเขียนรูปสี่เหลี่ยมประกอบกับรูปสามเหลี่ยม เป็นต้น บางทีก็เอารูปต่างๆ หลายๆ รูปมารวมกัน การออกแบบของเด็กเกิดจากทั้งจินตนาการและผนวกกับสิ่งที่เด็กได้พบเห็นรอบๆ ตัว และจะเพิ่มรายละเอียดในรูปยิ่งกว่าระยะแรกๆ เด็กที่สามารถวาดวงกลมได้แล้ว จะพัฒนาแบบของวงกลมออกไปเป็นรูปแบบต่างๆ เช่น ดวงอาทิตย์ที่มีรัศมีอยู่รอบๆ ขีดกากบาทในวงกลม หน้าคน ดอกไม้ ฯลฯ

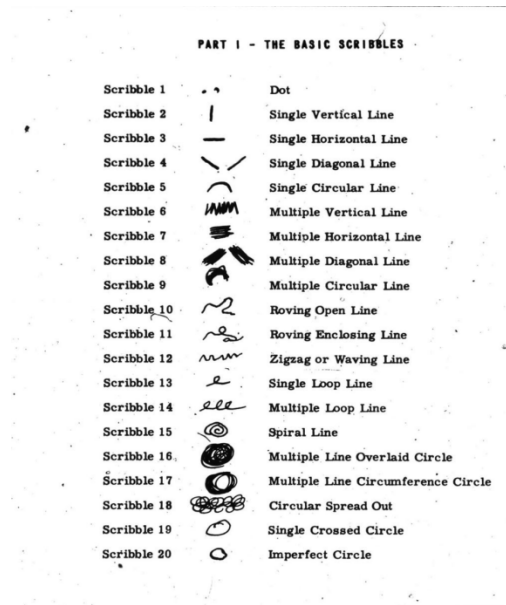
3. **Pictorial Stage (4-6 ปี)** คือขั้นเริ่มเขียนเป็นรูปร่างและเรื่องราว หลังจากเขียนภาพคนอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง เด็กจะเริ่มเขียนภาพสัตว์ต่างๆ ยืนที่ๆ ด้วยขา 2 ขา แทนที่จะยืนทั้ง 4 ขา มีใบหูอยู่บนหัว ซึ่งดูแล้วก็พอรู้ว่าเป็นรูปสัตว์และมักจะเขียนมีแขน 2 แขน หรือไม่มีก็ 3-4 แขน ติดอยู่ด้านใดด้านหนึ่งของลำตัวคล้ายสัตว์ประหลาด รูปต้นไม้ที่สมบูรณ์แบบของเด็กในระยะแรกดูเหมือนคนไม่มีแขน ภายหลังมีอะไรเพิ่มขึ้นบ้างเป็นรูปผลหรือช่อดอก รูปดวงอาทิตย์ที่เคยเขียนจะถูกดัดแปลงเป็นดอกไม้ในพุ่มไม้ รูปร่างต่าง ๆ ที่เคยใช้แทนทรงผมก็นำมาเขียนเป็นกลีบดอก เหตุที่เด็กเริ่มเขียนเป็นรูปร่างได้เช่นนี้ เป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นได้ว่าเริ่มคิดออกแบบอยู่ เด็กจะใช้รูปทรงส่วนประกอบธรรมดาเหล่านี้สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ที่ตนเองไม่เคยพบเห็นมา (ประภัสสร นิยมธรรม, 2522, น. 36) ในทำนองเดียวกันรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส สี่เหลี่ยมผืนผ้า และสามเหลี่ยมก็จะประกอบเป็นบ้าน รูปสามเหลี่ยมกับรูปสี่เหลี่ยมประกอบกันเป็นภาพเรือ รูปสี่เหลี่ยมวางบนวงกลมสองวงประกอบเป็นรูปรถยนต์ ฯลฯ ส่วนรูปเหลี่ยมเล็ก ๆ ใหญ่ ๆ ที่มีขนาดต่างกัน หรือเป็นแถบ ๆ ยาว-สั้น ที่ประกอบอยู่ในรูปทรงต่าง ๆ ที่แสดงรายละเอียดปลีกย่อย มักจะเป็นผลงานของเด็กโตที่เริ่มมีจินตนาการ ซึ่งตอนนี้เด็กจะวาดภาพเป็นรูปร่างและเป็นเรื่องราวมากกว่าตอนที่ผ่านมา มีความสมดุลของภาพ แต่ภาพจะไม่สมจริงเสมอไป เช่น แขน ขา สั้น-ยาวผิดปกติ ทั้งนี้เป็นไปตามเจตนาที่เด็กต้องการเน้น

ตาราง 2 แสดงการสังเคราะห์การแสดงออกทางศิลปะเด็กอย่างเป็นลำดับตามทฤษฎีของโรดา เคลล็อก

Scribble stage (2-3 ปี)	Early Pictorial Stage (3-5ปี)	Pictorial Stage (4-7 ปี)

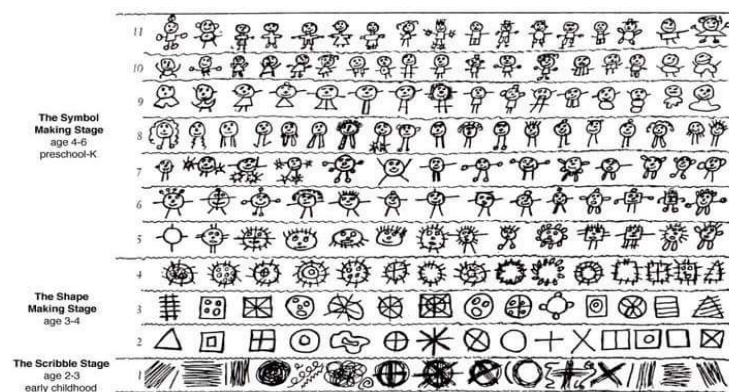
ที่มา : จตุพร เกิดพิบูลย์, 2562

จากตาราง 2 แสดงให้เห็นลำดับขั้นตอนการแสดงออกทางศิลปะเด็กโดยแบ่งตามช่วงอายุได้แก่ขั้นขีดเขียน (2-3 ปี) เป็นเส้นอิสระ ยุ่งเหยิง ขั้นเริ่มแสดงเป็นภาพระยะต้น (3-5 ปี) เริ่มนำเส้นมาประกอบเป็นรูปทรง และขั้นเริ่มเขียนเป็นรูปร่างและเรื่องราว (4-7 ปี) วาดภาพแสดงเรื่องราวได้

ภาพ 4 แสดง Analyzing Children's Art: Developmental Stages of Scribbling
ที่มา: <https://visadrawingintermediate1.files.wordpress.com>

ในการเริ่มต้นการสร้างงานศิลปะเด็ก เราจะเห็นเส้นขยุกขยิก ยุ่งเหยิงต่างๆ ซึ่งเส้นพื้นฐานที่เด็กใช้สามารถแยกได้ 20 แบบ ได้แก่ จุด เส้นตรงแนวตั้งเดียว เส้นตรงแนวนอนเดียว เส้นตรงทแยงเดียว เส้นโค้งเดียว เส้นแนวตั้งหลายเส้น เส้นแนวนอนหลายเส้น เส้นทแยงหลายเส้น เส้นโค้งหลายเส้น เส้นคดปิด เส้นคดเปิด เส้นซิกแซกหรือเส้นคลื่น เส้นขมวด เส้นขมวดหลายเส้น เส้นกันหอย เส้นทับวงกลม เส้นรอบวงกลม เส้นวงเวียนกระจาย เส้นวงกลมตัดกัน และเส้นวงกลมไม่สมบูรณ์ ซึ่งเส้นต่างๆ เหล่านี้จะเป็นพื้นฐานในการแสดงออกทางศิลปะของเด็กต่อไป โดยหลังจากที่เด็กๆ สามารถควบคุมการลากเส้นได้แล้ว เด็กจะนำเส้นเหล่านี้ไปสร้างเป็นรูปทรงของวัตถุสิ่งของต่างๆ ตามความพึงพอใจและจินตนาการต่อไป

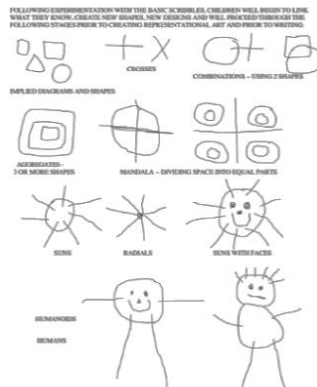

ภาพ 5 แสดงลำดับขั้นพัฒนาการในการเขียนภาพคนแต่ละช่วงอายุ
ที่มา : <https://littlebuddingartist.com>

จากภาพ 5 แสดงพัฒนาการในการเขียนภาพคน โดยเริ่มจาก (1) การขีดลากเส้นไปมาและเริ่มเขียนเส้นเป็นวงกลมได้แล้วของเด็กช่วงวัย 2-3 ปี หลังจากนั้น (2) เด็กจะเขียนเป็นรูปทรงง่ายๆ ได้ ด้วยการนำเส้นและรูปทรงมาประกอบกัน และ (3) ในช่วงวัย 3-4 ปี จะเริ่มมีการออกแบบของรูปทรง (4) ในช่วงปลายของวัย 3 ปีถึงต้น 4 ปี เด็กจะเริ่มเขียนรูปทรงที่มีลักษณะคล้ายดวงอาทิตย์ ซึ่งจุดนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการเขียนภาพคน (5) เด็กเริ่มดัดแปลงดวงอาทิตย์ให้กลายเป็นใบหน้าคน ด้วยการเติมจุดเพื่อเป็นตา และขีดสั้นๆ เป็นปากคน เป็นเส้นผม (6) ในขั้นต่อมาเด็กจะเติมขาและแขน ให้เหมือนรูปทรงคนมากขึ้น แต่เด็กจะ

วาดขาและแขนออกมาจากส่วนหัวเลย มีการขีดเส้นสั้นๆ ที่ส่วนหัว ลักษณะเหมือนผม แต่ยังไม่มีการเขียนส่วนลำตัว (7) ต่อมา รูปคนจะปราศจากการขีดเส้นสั้นๆ ที่ส่วนหัว (8) จากนั้นในช่วงวัย 4-6 ปี เด็กจะวาดรูปคนโดยมีการตัดส่วนแขนทิ้งไป (9) ขึ้นต่อไปเด็กจะเริ่มมีการออกแบบลำตัวของคนในแบบต่างๆ เช่น ในลักษณะลำตัวที่สวมใส่กระโปรง หรือกางเกง เป็นต้น (10) ต่อมา เด็กจะสามารถวาดรูปลักษณะคนได้ใกล้เคียงรูปทรงคนมากยิ่งขึ้น และส่วนแขนจะเขียนให้ยื่นออกมาจากลำตัว ไม่ใช่เขียนออกมาจากส่วนหัวอีกต่อไป (11) ช่วงวัย 7 ปี ขึ้นไปหลังจากนี้ไปการเขียนรูปคนของเด็กจะมีความสมบูรณ์มากขึ้น มีการเขียนส่วนหัว ลำตัว แขนและขาที่วางตำแหน่งได้ถูกต้องยิ่งขึ้น ต่อจากนี้ก็จะสามารถเพิ่มเติมรายละเอียดต่างๆ ที่เด็กพึงพอใจได้อย่างอิสระตามความฝัน และจินตนาการ ซึ่งต่อไปเราจะพบรูปทรงของวัตถุอื่นๆ ที่รายล้อมรอบตัวเด็ก เด็กจะเริ่มเขียนได้อย่างเป็นเรื่องราวที่สัมพันธ์กับตัวเอง

ภาพ 6 แสดงพัฒนาการวาดรูปคนของเด็ก
ที่มา : <https://www.pinterest.com>

ตามทฤษฎีของโรดา เคลล็อก เมื่อเด็กสามารถวาดรูปทรงพื้นฐานง่ายๆ เช่น วงกลม สี่เหลี่ยม สามเหลี่ยมได้แล้ว เด็กจะเริ่มนำรูปทรงพื้นฐานเหล่านั้นมาประกอบกัน รูปทรงที่เป็นจุดเริ่มต้นอันจะนำไปสู่การเขียนภาพคนคือ รูปวงกลมหรือสี่เหลี่ยมที่มีเส้นกากบาทอยู่ตรงกลาง จากนั้นเส้นกากบาทตรงกลางนั้นจะขยับออกมาสู่เส้นรอบวงของวงกลมกลายเป็นรูปทรงของดวงอาทิตย์ หลังจากนั้นเด็กจะเติมจุดเล็กๆ เป็นหน้าตาแล้วค่อยๆ มีการเติมขาและแขนให้เป็นลักษณะคน ท้ายที่สุดเมื่อเด็กมีการรับรู้มากขึ้น เข้าใจมากขึ้น เด็กจะเติมส่วนลำตัวให้เป็นรูปทรงคนที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ซึ่งเมื่อผ่านพัฒนาการที่เป็นลำดับขั้นตอนในการวาดนี้แล้ว เด็กจะเปิดโลกจินตนาการอย่างเต็มที่และจะเริ่มมีการออกแบบรูปทรงของวัตถุอื่นๆ ได้ตามความพึงพอใจ

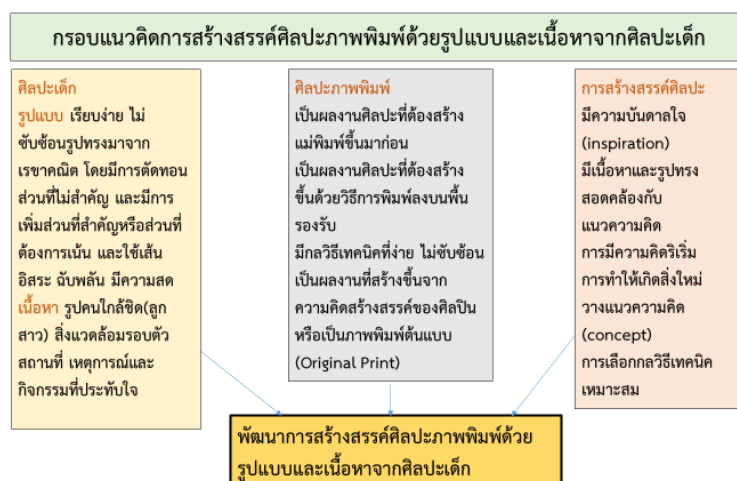
ภาพ 7 แสดงการเริ่มวาดภาพคนของเด็กอายุ 3 ปี
ที่มา : จตุพร เกิดพิบูลย์, 2562

การสร้างสรรค์ศิลปะภาพพิมพ์ด้วยรูปแบบและเนื้อหาจากศิลปะเด็ก

แนวทางการสร้างสรรค์

การพัฒนาสร้างสรรค์ผลงานศิลปะภาพพิมพ์ด้วยรูปแบบและเนื้อหาจากศิลปะเด็ก ผู้วิจัยได้วางแนวทางการสร้างสรรค์ครั้งนี้ ด้านรูปทรงใช้รูปทรงเรขาคณิตและเส้น โดยมีการตัดทอนส่วนที่ไม่สำคัญและมีการเพิ่มส่วนที่สำคัญหรือส่วนที่ต้องการเน้นซึ่งรูปทรงหรือสัญลักษณ์มีการเปลี่ยนแปลงได้เสมอ ด้านเนื้อหาแสดงรูปคนใกล้ชิด สิ่งแวดล้อมรอบตัว ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต สถานที่และเหตุการณ์ที่ประทับใจ ทั้งนี้ด้านรูปทรงและเนื้อหาที่ประสานกลมกลืนกันจะกลายเป็นรูปแบบ

ชูลูด นิมเสมอ (2553) ได้กล่าวถึงการสร้างสรรค์ไว้ว่า การสร้างสรรค์ (Creation) คือการทำให้เกิดสิ่งใหม่ขึ้น การสร้างสิ่งที่เป็นต้นแบบขึ้น ดังนั้นด้านการสร้างสรรค์ศิลปะภาพพิมพ์ ต้องเป็นผลงานศิลปะที่ต้องสร้างแม่พิมพ์ขึ้นมาก่อน เป็นผลงานศิลปะที่ต้องสร้างขึ้นด้วยวิธีการพิมพ์ลงบนพื้นรองรับ เป็นผลงานที่สร้างขึ้นจากความคิดสร้างสรรค์ของศิลปินผู้สร้างภาพพิมพ์ หรือเป็นภาพพิมพ์ต้นแบบ (Original Print) ด้านกระบวนการสร้างสรรค์ศิลปะต้องมีความแรงบันดาลใจ (Inspiration) มีเนื้อหาและรูปทรงสอดคล้องกับแนวความคิด โดยวางแนวความคิด (Concept) การเลือกกลวิธีเทคนิคเหมาะสม จากการศึกษาและสังเคราะห์ ผู้วิจัยเลือกใช้กลวิธีเทคนิคภาพพิมพ์ครั้งเดียว (Mono-print) เพราะมีความรวดเร็ว อีสระ ฉับไวและคล่องตัว มีความสอดคล้องกับรูปแบบศิลปะเด็ก ทั้งนี้จะทดลองใช้ลักษณะการจับดินสอแบบเด็กตาม ผลการศึกษา เพื่อให้ได้เส้นที่อิสระมากยิ่งขึ้น

ภาพ 8 แสดงกรอบแนวคิดการสร้างสรรค์ศิลปะภาพพิมพ์ด้วยรูปแบบและเนื้อหาจากศิลปะเด็ก
ที่มา: จตุพร เกิดพิบูลย์, 2562

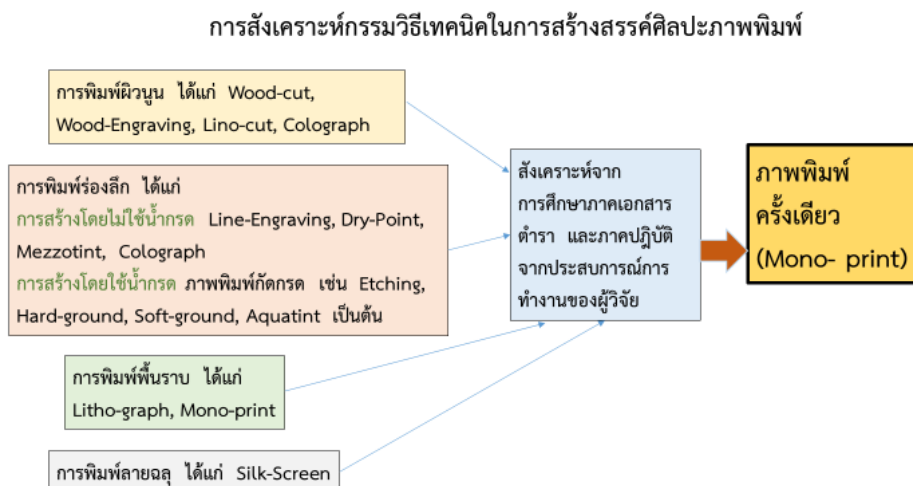
แรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์

ผู้วิจัยได้รับแรงบันดาลใจจากลูกสาวที่มีลักษณะนิสัยชอบวาดรูป ชอบขีดเขียนอยู่เสมอ ผู้วิจัยใช้วิธีสังเกตและพบว่าวิธีการวาดของลูกสาวจะมีลักษณะที่ฉับพลัน ปราศจากการยั้งคิด เมื่อมีโอกาสและมีพื้นที่เมื่อใดก็จะวาดอย่างทันทีทันใด ซึ่งรูปทรงที่ใช้จะเป็นการวาดที่เรียบง่าย มีลักษณะการตัดทอน มีความสด และสามารถสื่อความรู้สึกได้ดี เรื่องราวเนื้อหาที่วาดส่วนใหญ่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวและความผินผินจินตนาการที่มีความสุข เมื่อผู้วิจัยมองดูภาพที่ลูกสาววาดทุกครั้งจะเกิดความประทับใจและเป็นแรงบันดาลใจนำมาสร้างสรรค์พัฒนาศิลปะภาพพิมพ์ โดยการวิจัยสร้างสรรค์ครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาผลงานศิลปะเด็กช่วงวัย 7-9 ปี ซึ่งเป็นเพื่อนร่วมชั้นเรียนวัยเดียวกับลูกสาวเพิ่มเติมด้วย

แนวคิดการสร้างสรรค์

ผู้วิจัยใช้การขีดเขียนอย่างฉับพลัน รวดเร็ว โดยพยายามให้มีการยั้งคติน้อยที่สุด อันจะเป็นไปตามสัญชาตญาณทางอารมณ์ความรู้สึกที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการแสดงออกของมนุษย์ โดยเฉพาะทางด้านอารมณ์ความรู้สึก สัญชาตญาณนี้ได้ก่อร่างสร้างตัวตั้งแต่วัยเด็กและติดตัวมาตลอดจนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ รอคอยเพื่อปลดปล่อยพลังออกมา และในครั้งนี้ผู้วิจัยทดลองใช้ลักษณะวิธีการจับดินสอแบบเด็กตามช่วงวัยต่าง ๆ เพื่อให้ได้เส้นที่สด อิสระและฉับพลัน สำหรับผู้วิจัยรู้สึกประทับใจกับวิธีการแสดงออกแบบฉับพลันหรือบางท่านเรียกว่า แบบอัตโนมัติ (Automatic) ที่สามารถแสดงอารมณ์ได้ทันทั่วทั้ง

และจากการสังเคราะห์กลวิธีเทคนิคภาพพิมพ์พบว่า เทคนิคภาพพิมพ์ครั้งเดียว (Mono-print) ที่มีวิธีการแสดงออกรวดเร็วและคล่องตัว มีความสอดคล้องและสามารถเชื่อมโยงกับศิลปะเด็กได้ ผลงานศิลปะภาพพิมพ์ด้วยรูปแบบและเนื้อหาจากศิลปะเด็ก จึงเลือกใช้กลวิธีเทคนิคภาพพิมพ์ครั้งเดียวเพราะสามารถแสดงอารมณ์ และสร้างสรรค์ผลงานภาพพิมพ์ได้อย่างรวดเร็ว ไม่ขัดต่อรูปแบบศิลปะเด็ก ด้านเนื้อหาผู้วิจัยใช้ลูกสาว สิ่งแวดล้อมรอบตัวและกิจกรรมที่ได้ทำร่วมกัน ดังนั้นจากการสังเคราะห์ทั้งสองศาสตร์คือศิลปะเด็กและศิลปะภาพพิมพ์ ผู้วิจัยได้นำมาบูรณาการเข้าด้วยกันให้มีความเป็นเอกภาพ และแสดงออกด้วยตัวตนความเฉพาะตัวของผู้วิจัยเอง เพื่อสื่ออารมณ์ความรู้สึก ความรักของแม่กับลูกไปยังผู้ชม

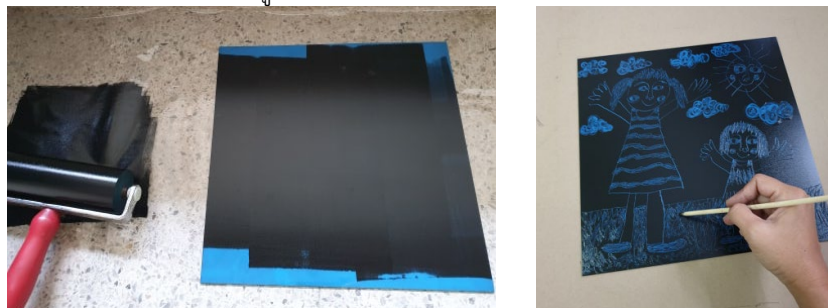

ภาพ 9 แสดงการสังเคราะห์กรรมวิธีเทคนิคในการสร้างสรรค์ศิลปะภาพพิมพ์
ที่มา : จตุพร เกิดพิบูลย์, 2562

วิธีการสร้างสรรค์

เมื่อได้แนวความคิดสร้างสรรค์ (Concept) เรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยได้สร้างสรรค์ศิลปะภาพพิมพ์โดยใช้กลวิธีเทคนิคภาพพิมพ์ครั้งเดียว (Mono-print) ดังนี้

1. ใช้ลูกกลิ้งตีหมึกพิมพ์แล้วกลิ้งหมึกลงบนแผ่นอะครายลิกให้เรียบสม่ำเสมอ
2. ใช้ตะเกียบและสำลีก้าน ขูดขีดหมึกเพื่อสร้างภาพแบบอิสระ ชับไว โดยไม่มีการร่างภาพ
3. นำกระดาษสำหรับพิมพ์วางทาบบนแผ่นแม่พิมพ์ แล้วพิมพ์ด้วยเครื่องมือโดยแรงกดดูให้ทั่ว
4. ค่อยๆ ยกกระดาษพิมพ์ออก จะปรากฏภาพพิมพ์ที่ได้ขูดขีดไว้ตอนแรก ทั้งนี้ร่องรอยที่ขูดขีดหมึกออกไปจะปรากฏเป็นเส้นสีขาวของเนื้อกระดาษ ส่วนใดที่ไม่ได้ขูดขีดก็จะเป็นสีดำของหมึกพิมพ์

ภาพ 10 แสดงลูกกลิ้ง กลิ้งหมึกลงแผ่นอะครายลิก และการขูดขีดสร้างภาพ
ที่มา : จตุพร เกิดพิบูลย์, 2562

ภาพ 11 แสดงขั้นตอนการพิมพ์
ที่มา : จตุพร เกิดพิบูลย์, 2562

ผลการวิจัย

จากการวิจัยและพัฒนาสร้างสรรค์ศิลปะภาพพิมพ์ด้วยรูปแบบและเนื้อหาจากศิลปะเด็ก ได้ผลตามวัตถุประสงค์ดังนี้

ผลการศึกษาผลงานศิลปะเด็กช่วงอายุ 7-9 ปี โดยร่วมกับการสังเคราะห์โดยใช้ทฤษฎีพัฒนาการทางศิลปะเด็ก พบว่าเด็กช่วงอายุ 7-9 ปี อยู่ในขั้นสัญลักษณ์ (Schematic Stage) รูปที่ได้วาดในช่วงนี้ยังไม่ได้มาจากผลการรับรู้ที่มาจากประสบการณ์ทางตา เพราะโดยทั่วไปแล้วตามธรรมชาติของเด็กวัยนี้ยังไม่มีความคิด อย่างเป็นเหตุเป็นผลอย่างในโลกแห่งความเป็นจริง ดังนั้นการแสดงออกทางศิลปะจึงมาจากตัวตนภายในของเด็กและมาจากส่วนที่เป็นความรู้ความเข้าใจของเด็กที่มีต่อสิ่งแวดล้อม ช่วงวัยนี้เด็กมีการสังเกตมากขึ้นและละเอียดขึ้นด้วย ทำให้สัญลักษณ์ที่เขียนจึงเริ่มมีรายละเอียดมากขึ้น และลึกซึ้งขึ้น โดยมีเค้าโครงของความจริงหรือใกล้เคียงความจริง เด็กจะการใช้การแสดงออกด้วยรูปทรงง่าย ๆ คือรูปทรงเรขาคณิตนำมาประกอบกัน ด้วยการมองสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เป็นโครงสร้างใหญ่ โครงสร้างรวม ๆ โดยลักษณะเด่นชัดของการแสดงออกทางศิลปะในขั้นสัญลักษณ์นี้คือเด็กจะมีการใช้เส้นฐาน (Base-line) เพื่อรองรับรูปคน บ้าน ต้นไม้และสิ่งของต่างๆ ที่เด็กมักชอบเขียน มีการจัดวางทุกสิ่งบนเส้นฐานเพื่อให้สอดคล้องกัน ซึ่งก่อนหน้านี้ในช่วงขั้นเริ่มใช้สัญลักษณ์ (Pre-schematic Stage) เด็กจะเขียนวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ในลักษณะล่องลอยอยู่ทั่วแผ่นกระดาษ และพบลักษณะการเขียนแบบโปร่งใส (x-ray) เพื่อแก้ปัญหาการจัดวางองค์ประกอบในภาพด้วย

การสร้างสรรค์งานศิลปะเด็กเป็นไปอย่างมีลำดับขั้นตอนที่แน่นอน ซึ่งเด็กทุกคนจะผ่านลำดับขั้นตอนการแสดงออกทางศิลปะคล้ายกัน แต่จะมีความเหลื่อมล้ำกันบ้างตามพัฒนาการทางร่างกายและอารมณ์ ซึ่งจากการศึกษาและสังเคราะห์ตามทฤษฎี Creative and Mental Growth ของวิกเตอร์ โลเวนเฟลด์ เปรียบเทียบกับทฤษฎี Analyzing Children's Art ของโรดา เคลล็อก ได้ผลศึกษาดังแสดงในตารางต่อไปนี้

ตาราง 3 แสดงการเปรียบเทียบการแสดงออกทางศิลปะเด็กตามทฤษฎีของวิกเตอร์ โลเวนเฟลด์ กับทฤษฎีของโรดา เคลล็อก

Victor Lowenfeld	Scribbling Stage (2-4 ปี)	Pre-schematic Stage (4-7 ปี)	Schematic Stage (7-9 ปี)
	ขีดเขียนแบบไร้ทิศทาง เส้น สะเปะสะปะ ในช่วงท้าย ของขั้นนี้จะเขียนวงกลมได้ และรูปทรงสามเหลี่ยม สี่เหลี่ยม	เริ่มนำเส้น รูปทรงง่ายๆ เรขาคณิตมาประกอบกัน วาด เป็นสัญลักษณ์ง่ายๆ ได้ วัตถุ ในภาพเริ่มสัมพันธ์กัน	สัญลักษณ์ที่มีวาดในภาพมีความ สอดคล้องกัน มีเรื่องราว และ สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัว มี การใช้เส้นฐาน เพื่อกำหนด ตำแหน่งวัตถุในภาพ
Rhoda Kellogg	Scribble stage (2-3 ปี)	Early Pictorial Stage (3-5 ปี)	Pictorial Stage (4-6 ปี)
	เส้นยุ่งเหยิง ขยุกขยิก ไร้ การควบคุม เป็นไปโดย ธรรมชาติ ช่วงท้ายของขั้นนี้ จะเริ่มเขียนวงกลม ต่อมา กากบาทในวงกลม	เขียนสัญลักษณ์คล้ายดวง อาทิตย์ ต่อมาพัฒนารูปทรงนี้ เป็นใบหน้าคน และจะเริ่ม เขียนรูปทรงคนได้ แล้วจึง ค่อยๆ วาดรูปทรงอื่นได้ เช่น บ้าน รถยนต์ ฯลฯ	เริ่มวาดเป็นเรื่องเป็นราวได้ นำ รูปทรงต่างๆ มาผสมผสานเป็น รูปทรงของวัตถุ สิ่งแวดล้อม รอบตัวได้มากขึ้น แสดงให้เห็นการ ออกแบบตามจินตนาการและ ความเข้าใจ

ที่มา : จตุพร เกิดพิบูลย์, 2562

จากการตาราง 3 และการศึกษาเอกสารตามทฤษฎีทั้งสองทฤษฎีพบว่าการแสดงออกทางศิลปะเด็กจะเป็นไปตาม
ทำนองเดียวกันและมีลำดับขั้นตอนที่เหมือนกัน แต่จะมีการคาบเกี่ยวกันในเรื่องของช่วงอายุ ซึ่งเด็กทุกคนทุกเชื้อชาติ ย่อมมี
พัฒนาการทางร่างกาย ทักษะ อารมณ์และสติปัญญาไม่เท่ากัน ดังนั้นการแสดงออกทางศิลปะย่อมแตกต่างกันไปด้วย แต่เด็กทุก
คนต้องผ่านพัฒนาการทางศิลปะที่เหมือนกันคือ เริ่มจับดินสอได้ก็จะขีดเขียนสะเปะสะปะ ต่อมาก็จะเริ่มวาดวงกลมและรูปทรงอื่น
ได้ จากนั้นจึงสามารถวาดเป็นเรื่องราวที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวได้ ซึ่งเด็กจะเพิ่มเติมจินตนาการเข้าไปตามความเข้าใจและ
ความชอบ จึงปรากฏเป็นศิลปะเด็กที่มีเสน่ห์และน่าเบิกบานใจ

ผลการสร้างสรรค์ศิลปะภาพพิมพ์ด้วยรูปแบบและเนื้อหาจากศิลปะเด็ก

ภาพ 12 แสดงผลงานศิลปะภาพพิมพ์ด้วยรูปแบบและเนื้อหาจากศิลปะเด็ก
จากซ้ายไปขวา ภาพแรกเป็นรูปทรงลูกสาวที่พัฒนาเส้นฉับไวมาจากเส้นขยุกขยิก ภาพสองมีเรื่องราวเป็นรูป
ลูกสาวยืนถือลูกโป่ง ใช้เส้นรวดเร็ว ฉับไว ภาพสามแสดงลูกสาวในอารมณ์ของความสุขมีดวงอาทิตย์เป็นสิ่งแวดล้อม

ภาพ 13 แสดงผลงานศิลปะภาพพิมพ์ด้วยรูปแบบและเนื้อหาจากศิลปะเด็ก

จากซ้ายไปขวา ภาพแรกแสดงลูกสาวคนโตกับลูกสาวคนเล็กบนสนามหญ้า บรรยากาศแจ่มใส ท้องฟ้าเต็มไปด้วยเมฆ
ขาวตัดกับรูปทรงลูกสาวสีดำ ภาพสองแสดงเนื้อหาบางเจ็ทน้อยจากนิทานที่ลูกสาวชอบ ภาพสามแสดงลูกสาวคนเล็กแสดง
ความสุขกับดวงอาทิตย์เป็นสิ่งแวดล้อม โดยทุกภาพมีรูปแบบการแสดงออกที่ฉับไวของเส้นและรูปทรงที่เรียบง่าย

ภาพ 14 แสดงผลงานศิลปะภาพพิมพ์ด้วยรูปแบบและเนื้อหาจากศิลปะเด็ก

จากซ้ายไปขวา ภาพแรกแสดงเนื้อหาผู้วิจัยและลูกสาวทั้งสองคน ใช้การตัดทอนรูปทรงให้เรียบง่าย สร้างน้ำหนักและจุดเด่นในภาพด้วยสีดำสนิท ใช้เส้นสด ภาพสองแสดงเนื้อหากิจกรรมที่ทำร่วมกันคือการไปรับประทานอาหารพิซซา มีรูปแบบไม่ซับซ้อนแสดงอารมณ์ตรงไปตรงมา มีเส้นฉับไว โดยวางความคิดไว้คร่าวๆ แล้ววาดอย่างรวดเร็ว

สรุปว่ารูปแบบการสร้างสรรคเป็นไปในลักษณะที่การขีดเขียนของรูปทรงและเนื้อหาไม่มีความสด และฉับไวของเส้น ทั้งด้านการปฏิบัติและความคิด เกิดเป็นรูปแบบภาวะอัตโนมัติ ในกระบวนการสร้างสรรค์ด้วยเทคนิคภาพพิมพ์ครั้งเดียว (Mono-print) ซึ่งเป็นเทคนิคที่ง่าย ไม่ยุ่งยากซับซ้อน เหมือนกับวิธีการที่เด็กมักขีดเขียนแสดงออกอย่างเป็นไปตามธรรมชาติและสัญชาตญาณอย่างฉับพลัน รวดเร็ว ไม่มีการคิดไตร่ตรองมากนัก ไม่หวั่นคำนึงว่าภาพผลงานจะออกมาสวยหรือไม่ จึงได้เส้นที่มีลักษณะฉับพลัน ท้นที มีความสด และแสดงความรู้สึกที่อิสระได้ตามอารมณ์ โดยผู้วิจัยได้ขีดขีดเส้นอย่างฉับไวด้วยอุปกรณ์ต่างๆ เช่น ตะเกียบไม้ ไม้เสียบลูกชิ้น สำลีก้าน (Cotton bud) หรือเช็ดหมึกพิมพ์ออกด้วยเศษผ้านุ่มๆ เป็นต้น การขีดขีดลงไปบนแผ่นอครายลิกที่กลิ้งด้วยหมึกพิมพ์สีดำ ได้รูปทรงมีลักษณะการตัดทอน โดยเน้นเฉพาะแต่ส่วนที่สำคัญ ซึ่งเส้นรูปทรงที่ถูกขีดขีดด้วยอุปกรณ์ดังกล่าว จะเกิดเป็นเส้นสีขาว เมื่อนำไปพิมพ์ลงบนกระดาษจึงปรากฏเส้นรูปทรงสีขาวบนพื้นหลัง (Background) สีดำ จึงได้เส้นขาวสดที่รุนแรงตัดกันกับพื้นหลังสีดำ ได้รูปแบบอัตโนมัติฉับพลันที่แสดงรูปทรงเรียบง่าย มีเนื้อหาไม่ซับซ้อนแบบศิลปะเด็กซึ่งในการทำงานชิ้นนี้ผู้วิจัยรู้สึกสนุกและผ่อนคลาย ไม่กังวลว่าจะสวยหรือไม่ เป็นการทำงานด้วยสัญชาตญาณ ปราศจากการยั้งคิดในการลงมือทำ แต่ผู้วิจัยมีแนวคิดในกระบวนการขั้นตอนสร้างสรรค์จึงเป็นการบูรณาการทั้งสองศาสตร์คือศิลปะเด็กกับศิลปะภาพพิมพ์เข้าด้วยกันอย่างเป็นเอกภาพ

อภิปรายผลการวิจัย

การสร้างสรรคงานศิลปะของเด็กช่วงวัย 7-9 ปี เป็นส่วนหนึ่งของการตอบสนองการรับรู้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัว ซึ่งการสร้างสรรคศิลปะจะช่วยตอบสนองต่อประสบการณ์และอารมณ์ความรู้สึกของเด็ก สร้างความคิดและความรู้สึกปะทะกับสภาพแวดล้อมในสิ่งที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับชีวิตของเด็กหรือเรียกว่าความประทับใจ แล้วก่อเกิดเป็นแรงบันดาลใจ อันเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างงานศิลปะ ซึ่งไม่ต่างจากกระบวนการสร้างสรรคงานศิลปะของผู้ใหญ่ที่ต้องมีจุดบันดาลใจเป็นสิ่งแรกเริ่ม ความประทับใจที่มาจากประสบการณ์ที่เด็กได้รับไม่ได้มีเฉพาะต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เด็กได้พบเจอเองเท่านั้น แต่ประสบการณ์ที่เด็กได้รับจากการถ่ายทอด เช่น การอ่านหนังสือ ดูโทรทัศน์ ฟังเพลง ฯลฯ หรือการบอกเล่าจากพ่อแม่ ครู ปู่ย่า ตายาย ฯลฯ ก็เป็นส่วนหนึ่งที่เด็กนำมาสร้างงานศิลปะด้วย แต่มองในแง่ทางด้านอารมณ์ความรู้สึกแล้วอาจได้รับไม่ดีเท่ากับการที่เด็กได้พบเจอเอง ได้สัมผัสด้วยตนเอง แต่หากมองในแง่คุณค่าทางด้านจินตนาการแล้ว เด็กจะได้รับเพิ่มมากขึ้น ซึ่งความประทับใจหรือประสบการณ์เหล่านี้จะแสดงออกในด้านเนื้อหาเรื่องราวของงานศิลปะที่เด็กวาด

ในด้านรูปทรงการแสดงออกทางศิลปะเด็ก เป็นไปตามพัฒนาการทางร่างกายซึ่งจะผนวกกับด้านอารมณ์ความรู้สึก ก่อเกิดเป็นรูปทรงต่างๆ ปรากฏในงานศิลปะ โดยเริ่มแรกจะเป็นเส้นขยุกขยิกไร้ทิศทาง ตามลักษณะการจับดินสอโดยใช้อุ้งมือ ต่อมาเมื่อการใช้มือชี้และนิ้วโป้งเข้ามาช่วยในการบังคับดินสอ เส้นจึงลากได้ยาวและเริ่มควบคุมเส้นได้ สามารถเขียนรูปทรงวงกลมได้ หลังจากนั้นการจับดินสอเริ่มสัมพันธ์ตามสรีระนิ้วมือและข้อมือมากขึ้น ทำให้เขียนรูปทรงพื้นฐานง่ายๆ เช่น วงกลม วงรี สี่เหลี่ยม สามเหลี่ยม ฯลฯ ได้ โดยเริ่มมีความคิดออกแบบนำรูปทรงต่างๆ มาผสมกัน เกิดเป็นรูปทรงใหม่ที่มีความหมาย เช่น คน บ้าน รถยนต์ สิ่งของต่างๆ ฯลฯ และหลังจากนี้การจับดินสอมีความสอดคล้องตามสรีระนิ้วมือและมือ ดังนั้นการวาดรูปทรงใดๆ จึงเป็นไปตามความพึงพอใจและจินตนาการกว้างไกลตามที่เด็กต้องการ ซึ่งช่วงนี้เด็กเติบโตขึ้นและมีประสบการณ์สิ่งแวดล้อมมากขึ้น ดังนั้นวัตถุที่เด็กวาดในภาพจึงมีความสัมพันธ์กัน ภาพจึงสามารถสื่อความหมายได้ดี โดยมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่เด็กปะทะและประทับใจ จากการศึกษาและเปรียบเทียบการแสดงออกทางศิลปะเด็กตามทฤษฎีของวิกเตอร์ โลเวน เฟลด์ กับทฤษฎี ของโรดา เคลล็อก แล้วพบว่ามีส่วนคล้ายคลึงกันในลำดับขั้นพัฒนาการทางศิลปะทั้งในด้านเนื้อหาเรื่องราว และรูปทรงที่เด็กใช้ในการแสดงออก ซึ่งทั้งเนื้อหาและรูปทรงในงานศิลปะเด็กจะเป็นไปตามประสบการณ์และอารมณ์ความรู้สึกตามธรรมชาติ ดังนั้นศิลปะเด็กจึงเป็นศิลปะที่จริงใจ ซื่อตรง บริสุทธิ์ มีเสน่ห์ดึงดูดใจผู้ชม และน่าค้นหาอย่างยิ่ง การสร้างสรรคศิลปะภาพพิมพ์ด้วยรูปแบบและเนื้อหาจากศิลปะเด็ก จึงใช้รูปแบบศิลปะเด็กที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อน รูปทรงที่ใช้มีพื้นฐานมาจากรูปทรงเรขาคณิตที่ง่ายๆ เส้นที่ใช้มีความสด ฉับไว เป็นไปแบบอัตโนมัติตามสัญชาตญาณ เนื้อหาเรื่องราวเป็นประสบการณ์และสิ่งแวดล้อมรอบตัวผู้วิจัย รวมถึงบุคคลใกล้ชิดคือลูกสาว ในด้านกลวิธีเทคนิคในการสร้างสรรคใช้เทคนิคภาพพิมพ์ครั้งเดียว (Mono-print) เพราะมีความรวดเร็ว ฉับไว คล่องตัวในด้านวิธีการปฏิบัติ ซึ่งมีความสอดคล้องและเชื่อมโยงกับรูปแบบการสร้างสรรคผลงานศิลปะของเด็ก ผลงานภาพพิมพ์ครั้งนี้มุ่งเน้นสื่ออารมณ์ความรู้สึกเป็นสุข และเบิกบานใจต่อผู้รับ

เอกสารอ้างอิง

ชลูด นิ่มเสมอ. (2553). องค์ประกอบศิลปะ (ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์อมรินทร์.

ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์. (2543). การวิจัยทางศิลปะ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เทวี ปราสาท. (2546). ศิลปะ รากฐานแห่งการศึกษา เสริมอัจฉริยะให้เจ้าตัวเล็ก. กรุงเทพฯ:มูลนิธิเด็ก.

ประภัศร นิยมธรรม. (2522). ศิลปะของเด็กเชิงจิตวิทยา. หน่วยงานพิเศษ กรมการฝึกหัดครู.

ปณณรัตน์ พิชญ์ไพบูลย์. (2547). ศิลปศึกษา:จากทฤษฎีสู่การสร้างสรรค์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศรีเรือน แก้วกังวาล. (2549). จิตวิทยาพัฒนาการชีวิตทุกช่วงวัย แนวคิดเชิงทฤษฎี-วัยเด็กตอนกลาง (ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สัตยา สายเชื้อ. (2541). กิจกรรมศิลปะสำหรับเด็กก่อนวัยเรียน. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮาส์.

สี แสงอินทร์. (2558). เทคนิคการสร้างงานภาพพิมพ์ขึ้นเดียว. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.